

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI**

Qo‘lyozma huquqida

UDK: 331.5.024.54(575.1)

MAMARAXIMOV BEKZOD ERKINOVICH

**ISHCHI KUCHINI TAKROR ISHLAB CHIQRISH VA BANDLIGINI
TA’MINLASHNING NAZARIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH**

08.00.01 – «Iqtisodiyot nazariyasi»

Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan

DISSERTATSIYA

**Ilmiy maslahatchi:
i.f.d., prof. Abdullayev S.A.**

Toshkent – 2025

**MAVZU: ISHCHI KUCHINI TAKROR ISHLAB CHIQRISH VA
BANDLIGINI TA'MINLASHNING NAZARIY ASOSLARI**

	KIRISH	5
1 bob.	ISHCHI KUCHINI TAKROR HOSIL QILISH JARAYONINI TADQIQ ETISHGA BO'LGAN NAZARIY VA USLUBIY YONDASHUVLAR	17
1.1.	Ishchi kuchini takror ishlab chiqarishni tadqiq etishning evolyutsion yondashuvlari	17
1.2.	Ishchi kuchini takror ishlab chiqarish jarayoni rivojlanishining tarixiy-iqtisodiy xususiyatlari	35
1.3.	Ishchi kuchini takror ishlab chiqarishning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati va amal qilishi	62
	1-bob bo'yicha xulosalar	63
2 bob.	ISHCHI KUCHINI TAKROR ISHLAB CHIQRISH VA BANDLIGINI TA'MINLASHNING USLUBIY JIHATLARI	65
2.1.	Ishchi kuchini takror ishlab chiqarish shart-sharoitlari va ijtimoiy-iqtisodiy jihatlari	65
2.2.	Hozirgi davrda ishchi kuchini takror ishlab chiqarishning o'ziga xos xususiyatlari	74
2.3.	Ishchi kuchini resurslarini hisobga olish metodologiyasi	83
	2-bob bo'yicha xulosalar	90
3-bob.	ISHCHI KUCHINI TAKROR ISHLAB CHIQRISHDA TA'LIM TIZIMINING AHAMIYATI	92
3.1.	Ishchi kuchini takror ishlab chiqarishda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimining roli	92
3.2.	Ishchi kuchini takror ishlab chiqarishda oliy ta'lim tizimining o'rni	106

3.3.	Ishchi kuchini takror ishlab chiqarish va bandligini ta'minlashda klaster tizimining imkoniyatlari	117
	3-bob bo'yicha xulosalar	126
4-bob.	O'ZBEKISTONDA ISHCHI KUCHINI TAKROR ISHLAB CHIQUARISH VA BANDLIGINI TA'MINLASH HOLATI TAHLILI	128
4.1.	Ishchi kuchini takror ishlab chiqarish va yoshlar bandligini ta'minlashning davlat siyosati	128
4.2.	Ishchi kuchini takror ishlab chiqarish va bandligini ta'minlashda bozorning ta'siri	137
	4-bob bo'yicha xulosalar	150
5-bob.	ISHCHI KUCHINI TAKROR ISHLAB CHIQUARISH VA BANDLIGINI TA'MINLASH ISTIQBOLLARI	153
5.1.	Ishchi kuchini takror ishlab chiqarish va bandligini ta'minlashning xorij tajribasi	153
5.2.	Ishchi kuchini takror ishlab chiqarish va bandligini ta'minlashning rivojlanish istiqbollari	170
	5-bob bo'yicha xulosalar	181
	XULOSA VA TAKLIFLAR	183
	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI	187

KIRISH (fan doktori (DSc) dissertatsiyasi annotatsiyasi)

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Jahon mamlakatlari ishchi kuchini takror ishlab chiqarish va aholi bandligini ta'minlashga ustuvorlik berishni ta'lim tizimini rivojlantirish orqali iqtisodiy rivojlanishga katta hissa qo'shadigan omil sifatida ko'rmoqda. Xorijiy mamlakatlarda ishchi kuchi bozorida faol dasturlarni amalga oshirishga alohida e'tibor qaratilgan, ya'ni resurslarning sezilarli qismi faol dasturlar foydasiga (AQSh va Kanadada YaIM 0,4%idan Shvetsiyada 2%gacha) qayta taqsimlanadi va bu bir qator sabablar bilan izohlanadi. Keyingi yillardagi o'zaro bog'liq iqtisodiy va geosiyosiy inqirozlar ishchi kuchini takror ishlab chiqarish uchun noaniq va xilma-xil istiqbolni yaratdi, rivojlangan va rivojlanayotgan iqtisodiyotlar va ishchilar o'rtasidagi tafovutlarni kengaytirdi. Covid-19 pandemiyasi va u bilan bog'liq ta'qiqlardan tobora ko'payib borayotgan iqtisodiyotlar tiklana boshlagan bo'lsa ham, past va past o'rta daromadli mamlakatlar yuqori ishsizlikka duch kelmoqdalar, yuqori daromadli mamlakatlar esa odatda qiyin ishchi kuchi bozorlarini boshdan kechirmoqda.

Jahonda globallashuv sharoitida ishchi kuchi bozori, xususan ishchi kuchini takror ishlab chiqarish va bandligini ta'minlash muammolariga yo'naltirilgan ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Globallashuv sharoitida ishchi kuchi bozoridagi tanqislik va ortiqchalik muammosini hal qilish, yuqori ish haqi va moddiy farovonlikni oshirishga bo'lgan intilish uchun imkoniyat yaratishdek ijobiy mexanizm sifatida qaralmoqda. Chunonchi, mamlakatdagi ishchi kuchi takror ishlab chiqarish va uning sifatini yaxshilash muammosini yumshatish, xorijdan qaytgan emigrantlarning tajriba va ko'nikma bilan kelishi, ularning ishlab topgan daromadlarining ichki investitsiya shaklida sarflanishi, pul o'tkazmalarining qisqa muddatli, uzoq muddatli, makroiqtisodiy va ijtimoiy samaraga ega bo'lishi kabilar mamlakat iqtisodiyotida muhim ahamiyat kasb etadi.

Yangi O'zbekistonda barqaror iqtisodiyotni ta'minlash, ishchi kuchini takror ishlab chiqarish va bandligini ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ishchi kuchini takror ishlab chiqarish samaradorligini ta'minlash borasida

mamlakatimizda ham bir qator islohotlar o'tkazilmoqda-ki, ularning bevosita milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini ta'minlashdagi o'rni beqiyos. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, "Umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari hamda "Yoshlar – kelajagimiz" Davlat dasturi to'g'risida"gi farmoni kabilar buning yaqqol namunasidir. Hozirda mamlakatimizda 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar 19 milliondan ortiq yoki aholining 55 foizini tashkil qilishini nazarda tutsak, ushbu muassasalar faoliyati natijasida ishchi kuchi bozoriga har yili kirib kelayotgan 1 millionga yaqin yoshlarga sifatli ta'lim berish, kasb-hunarga o'qitish va bandligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son "“O'zbekiston — 2030” strategiyasi to'g'risida”, 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”, 2018-yil 27-iyundagi PF-5466-son “Yoshlar – kelajagimiz” Davlat dasturi to'g'risida»gi farmonlari, 2025-yil 14-fevraldagi PQ-62-son “Yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish va bandligini ta'minlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”, 2022-yil 30-avgustdagi PQ-366-son “Norasmiy bandlik ulushini qisqartirish hamda mehnat resurslari balansini zamonaviy yondashuvlar asosida shakllantirish chora-tadbirlari to'g'risida”, 2020-yil 11-avgustdagi PQ-4804-son “Kambag'al va ishsiz fuqarolarni tadbirkorlikka jalb qilish, ularning mehnat faolligini oshirish va kasb-hunarga o'qitishga qaratilgan hamda aholi bandligini ta'minlashga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 7-iyuldagi 279-son ““20 ming tadbirkor – 500 ming malakali mutaxassis” dasturini amalga oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida”, 2021-yil 18-yanvardagi 23-son “O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”, 2017-yil 28-oktabrdagi 877-son “Mehnat bozorining joriy va istiqboldagi ehtiyojlarini hisobga olib ish o'rinlarini tashkil etish va kadrlar tayyorlash davlat buyurtmasini shakllantirish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash

haqida”gi qarorlari hamda sohaga oid boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu tadqiqot ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining ustuvor yo‘nalishiga mosligi. Ushbu tadqiqot respublikada fan va texnologiyalar rivojlanishining ustuvor yo‘nalishlaridan biri – “Demokratik va huquqiy jamiyatning ma’naviy-axloqiy hamda madaniy taraqqiyoti, shuningdek, innovatsion iqtisodiyotning shakllanishi” doirasida amalga oshirilgan.

Dissertatsiya mavzusi bo‘yicha xorijiy ilmiy tadqiqotlar sharhi¹. Ishchi kuchini takror ishlab chiqarish va bandligini ta’minlash borasida ilmiy tadqiqotlar xalqaro miqyosidagi yetakchi oliy ta’lim muassasalari, ilmiy tadqiqot markazlari va xalqaro tashkilotlari, jumladan, American council on education (<https://www.acenet.edu>), International Labour Organization (<https://www.ilo.org>) Equal Employment Opportunity Commission (EEOC), The Bureau of Labor Statistics, Local Employment Dynamics, The Union Membership and Coverage Database, Current Population Survey (CPS), Andrew Young School of Policy Studies, Georgia State University, Trinity University, [IZA - Institute of Labor Economics](https://www.iza.org/) (<https://www.iza.org/>), Manchester universiteti (<https://www.manchester.ac.uk>), Tenesse universiteti (<https://tennessee.edu>) kabi muassasalar tomonidan amalga oshirilmoqda.

Ishchi kuchini takror ishlab chiqarish va bandligini ta’minlashning nazariy asoslarini takomillashtirishga oid jahonda olib borilgan tadqiqotlar natijasida: ishchi kuchini takror hosil qilish va ayollar mehnatidan foydalanishning ilmiy-uslubiy asoslari tadqiq yetilgan (Humboldt University of Berlin, Germaniya); Aholi farovonligi va mehnat kuchining takror ishlab chiqarilishi: takror ishlab chiqarish tarkibiga davlat siyosatining ta'siri to'g'risida (Kvinslend universiteti, Avstraliya); Aholi farovonligi va mehnat kuchining takror ishlab chiqarilishi: takror ishlab

¹ Dissertatsiya mavzusi bo‘yicha xorijiy ilmiy tadqiqotlar sharhi www.worldbank.org; www.worldbankgroup.org; <http://www.imf.org>; <http://www.miga.org>; <https://unecon.ru>; <https://hsem.susu.ru/es>; <http://www.fa.ru>; www.mgu.ru; www.ey.com; www.deloitte.com; <https://tfi.uz/en>; <http://tsue.uz>; <https://ifmr.uz> va boshqa manbalar asosida tayyorlangan

chiqarish tarkibiga davlat siyosatining muhimligi asoslab berilgan (University of Copenhagen, Daniya); inson resurslarini boshqarish va inson kapitalini takror ishlab chiqarishni tashkil etish asoslangan (G.V. Plexanova nomidagi Rossiya davlat iqtisodiyot universiteti, Rossiya); mehnat iqtisodiyoti; nazariya va amaliyot, inson kapitali, aholi bandligi, kambag'allikni qisqartirish, ishchi kuchini takror ishlab chiqarish (Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zbekiston); inson omili, inson kapitalini faollashtirish yo'llari (O'zbekiston Milliy Universiteti, O'zbekiston) bo'yicha tadqiqotlar amalga oshirilmoqda.

Dunyoda amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar natijasida ishchi kuchini takror ishlab chiqarish maqsadida ishchi kuchi bozorining global tendensiyalari haqida ma'lumot berib, mamlakatlar orasida bandlik darajasidagi farqlarni tahlil qilish, iqtisodiy o'sish bilan bandlik o'rtasidagi munosabatlar ko'rib chiqish orqali ularga investitsiyalar sarflanishi, innovatsiyalar kiritishining ishsizlikka ta'siri, globallashuvning ishchi kuchi hayotiga ta'siri hamda mehnat sharoitlari yaxshilanishi borasidagi ko'plab tadqiqotlar keng ko'lamda olib borilmoqda.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Ishchi kuchi bozori va bandlikning turli tomonlari ko'plab xorijlik olimlar, jumladan, A.Smit, D.Rikardo, K.Marks, A.Marshall, J.M.Keyns, M.Fridmen, T.Veblen, E.Xansen, P.Samuelson va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan². Xorijiy adabiyotda A.Sen, M. ul Haq, S.Alkir, S.Fukuda-Parr, G.Ranis, F.Styuart, I.Robins, S.Anand va boshqa olimlarning asarlari inson salohiyatini o'rganilgan³.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlarida inson salohiyati, inson kapitalini shakllantirish va rivojlantirishning tashkiliy shakllari bo'yicha S.G.Strumilin, A.E.Kotlyar, D.N.Karpuxin, V.A.May, R.I.Kapelyushnikov, A.I.Dobrinin,

² Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: – Эксмо, 2016. – 1056 с.; Marshall A. Industry and trade. – Vani Prakashan, 2015. – 556 p.; Keynes J.M. The general theory of employment, interest, and money. – Springer, 2018. – 404 p.; Hayek F.A. The constitution of liberty: The definitive edition. – Routledge, 2013. – Т. 17. – 596 p.; Friedman M. The capitalism and freedom. – Princeton university press, 2018. – 258 p.; Т.Веблен. Инженеры и ценовая система. М.: Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2018. – 112 с.; Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход. М: Финансовая Академия, 2008. – 466 с.; Пол Э. Самуэлсон, Вилиам Д. Нордхаус. Экономика. – Издательство: Вилямс, 2015. – 1360 с.;

³ Qarang: Alkire, S. Development: A Misconceived Theory Can Kill / S. Alkire, W. Christopher, Morris, A. Sen. - Cambridge: Cambridge University Press, 2010. - P. 191 - 120.; Alkire, S. Human Development; Definitions, Critiques, and Related Concepts / S. Alkire. - OPHI working paper № 36. - 2010. - 56 p.